

۱۳۲۶ پژوهشگاه بین‌المللی المصطفی ﷺ

سرشناسه:	دهقان سیمکانی، رحیم، ۱۳۶۳ -
عنوان و نام پدیدآور:	ادیان ابراهیمی و گفت‌وگوی بین‌دینی: بررسی مبانی، موانع، و رویکردهای بنیادین از نظرگاه متون مقدس / رحیم دهقان سیمکانی.
مشخصات نشر:	قم: مرکز بین‌المللی ترجمه و نشر المصطفی ﷺ، ۱۳۹۶.
مشخصات ظاهری:	۲۹۶ ص: ۱۴/۵×۲۱/۵ س.م.
شابک:	۹۷۸-۶۰۰-۴۲۹-۲۸۲-۵
وضعیت فهرست نویسی:	فیا
یادداشت:	کتابنامه: ص. ۳۶۵ - ۳۸۲؛ همچنین به صورت زیرنویس.
عنوان دیگر:	بررسی مبانی، موانع، و رویکردهای بنیادین از نظرگاه متون مقدس.
موضوع:	گفتمان دینی؛ *Religious discourse
موضوع:	ادیان ابراهیمی -- روابط؛ -- Relations -- Abrahamic religions
موضوع:	مسیحیت و ادیان دیگر؛ Christianity and other religions
موضوع:	یهودیت -- روابط؛ -- Relations -- Judaism
موضوع:	کتاب‌های مقدس -- مطالعات تطبیقی؛ -- Comparative studies -- Sacred books
موضوع:	اسلام و ادیان دیگر؛ -- Relations -- Islam
موضوع:	گفتمان -- جنبه‌های قرآنی؛ -- Qur'anic teaching -- Discourse analysis
شأنه افزوده:	جامعه المصطفی ﷺ العالمية. مرکز بین‌المللی ترجمه و نشر المصطفی ﷺ
رده بندی کنگره:	۱۳۹۶ الف۵۴/د۹/۲۲۷ BP
رده بندی دیویی:	۲۹۷/۴۷
شماره کتابشناسی ملی:	۴۹۳۷۵۷۸

حق چاپ برای ناشر محفوظ است

ادیان ابراهیمی و گفت‌وگوی بین‌دینی؛ بررسی مبانی، موانع، و رویکردهای بنیادین از نظرگاه متون مقدس
 مؤلف: رحیم دهقان سیمکانی
 چاپ اول: ۱۳۹۶ ش / ۱۴۳۹ ق
 ناشر: مرکز بین‌المللی ترجمه و نشر المصطفی ﷺ
 چاپ: نازجستان ● قیمت: ۱۹۰۰۰۰ ریال ● شمارگان: ۳۰۰ نسخه

مراکز پخش

- ایران، قم، خیابان معلم غربی (حجتیه)، نبش کوچه ۱۸
- تلفن: ۳۷۸۳۹۳۴ / ۲۵ ۹۸ + دورنگار: داخلی ۱۰۵ - ۳۷۸۳۹۳۰۹ / ۲۵ ۹۸ +
- ایران، قم، بلوار محمدامین، سه‌راه سالاریه. تلفن: ۳۲۱۳۳۱۰۶ / ۲۵ ۹۸ +
- ایران، قم، ساختمان ناشران، طبقه سوم، پلاک ۳۰۸. تلفن: ۳۷۸۴۲۴۰۲ / ۲۵ ۹۸ +

📞 https://telegram.me/pub_almostafa
 🌐 <http://www.buy-pub.miu.ac.ir/>

✉ miup@pub.miu.ac.ir
 🌐 pub.miu.ac.ir

باسپاس از دست اندرکارانی که ما را در تولید این اثر یاری رساندند.

- مدیر انتشارات: مرتضی محمدعلی نژاد شانی
- مدیر تولید: جعفر قاسمی ابهری
- ناظر فنی: محمدباقر شکری
- ناظر گرافیک: مسعود مهدوی
- ناظر چاپ: نعمت‌الله یزدانی
- صفحه‌آرا: سید محمدرضا جعفری

ادیان ابراهیمی و گفت‌وگوی بین‌دینی

بررسی مبانی، موانع و رویکردهای بنیادین از نظرگاه متون مقدس

رحیم دهقان سیمکانی

مرکز بین‌المللی
ترجمه و نشر
المصطفی ﷺ

سخن ناشر

با پیروزی انقلاب شکوهمند اسلامی و در عصر جهانی شدن ارتباطات، پرسش‌ها و چالش‌های نوینی در حوزه علوم انسانی فرا روی اندیشمندان مسلمان قرار گرفت که همه به نوعی برخاسته از مسئولیت دشوار حکومت در این عصر است؛ دورانی که پای‌بندی به دین و سنت در مدیریت همه‌جانبه کشورها بسیار چالش‌برانگیز می‌نماید. از این‌رو مطالعات و پژوهش‌های به‌روز، جامع، منسجم و کاربردی در حوزه دین، بر اساس معیارهای معتبر جهانی و عمق و اصالت اندیشه‌های ناب، بایسته و ضروری است و جلوگیری از انحرافات فکری و تربیتی پژوهندگان حوزه دین، مهم و مورد عنایت تمامی بنیان‌گذاران این شجره طیّبه، به‌ویژه معمار بزرگ انقلاب اسلامی، امام خمینی علیه السلام و مقام معظم رهبری (دام ظلّه العالی) می‌باشد.

«جامعة المصطفیٰ علیه السلام العالمیة» برای تحقق این رسالت خطیر و در مسیر نشر معارف ناب محمدی صلی الله علیه و آله و سلم «مرکز بین‌المللی ترجمه و نشر المصطفیٰ علیه السلام» را تأسیس کرده است.

در پایان لازم می‌دانیم تلاش همه عزیزانی را که در نشر این کتاب سهمی داشته‌اند، سپاس گزارده، ارباب فضل و معرفت را به یاری بخوانیم تا ما را از دیدگاه‌های سازنده خویش بهره‌مند سازند.

مرکز بین‌المللی

ترجمه و نشر المصطفیٰ علیه السلام

پیش‌گفتار

امروزه نابسامانی‌های ناشی از اختلافات عقیدتی در سطح جهان، امری انکارناشدنی است. بسیاری از این نابسامانی‌ها، ناامنی‌ها و اتخاذ رفتارهای غیرمحترمانه، ناشی از نبود شناخت و یا بدفهمی پیروان ادیان از آداب و اعتقادات یکدیگر است. برخی پیروان ادیان، به تأثیر از نداشتن آگاهی کامل از اعتقادات دیگران، چشم بر جهان پیرامون خود بسته‌اند و چنین می‌پندارند که تنها خودشان باورهای صحیح را به کمال دریافته‌اند و دیگران از حقیقت بی‌بهره‌اند، حال آنکه در این جهان کسان دیگری نیز هستند که آداب، فرهنگ و باورهای آن‌ها می‌تواند درخور توجه و محترم باشد. «مک‌کارتی» که سال‌ها در حوزه تفاوت‌های دینی و زمینه‌های گفت‌وگو فعالیت داشته است، ناآگاهی پیروان ادیان از یکدیگر را عامل خشونت و بی‌احترامی می‌داند و معتقد است: «در دنیای امروز، مذاهب به تفاوت‌ها احترام نمی‌گذارند، به دلیل اینکه آگاهی‌ها نسبت به انسان و محیط پیرامون خود پایین است».¹

یکی از بهترین راهکارها برای ارتقای شناخت پیروان ادیان از یکدیگر، گفت‌وگو و تعامل سازنده درباره مباحث دینی و اعتقادی است. کمترین نتیجه گفت‌وگوی بین‌دینی، کسب شناخت دقیق از دیگر ادیان و اصلاح باورهای نادرست نسبت به آن‌هاست که تا حد زیادی زمینه برخورداری از زندگی

---

1. Mc Carthy, K, *Reckoning with Religious Difference: Models of Inter religious Moral Dialogue*, in *Explorations In Global Ethics: Comparative Religious Ethics And Interreligious Dialogue*, p98.

مسالمت‌آمیز و دوری از خشونت و خون‌ریزی را فراهم می‌کند. دو طرف به مدد گفت‌وگو می‌توانند به حقیقت نزدیک‌تر شوند و این فرصت را می‌یابند تا افزون بر شنیدن سخن دیگری، آرا و عقاید خود را نیز بازبینی کنند و فهم خود را ارتقا بخشند. از این‌رو تلاش برای ایجاد زمینه لازم برای گفت‌وگوهای سازنده، از سوی پیروان ادیان مختلف و به طور کلی هر انسانی که دغدغه فهم دقیق از الهیات و اعتقادات دارد، پسندیده و حتی ضروری است.

این پژوهش برای ایجاد این زمینه، تلاش کرده است تا نگرش و موضع متون مقدّس هر یک از ادیان ابراهیمی را در نسبت با پیروان دیگر ادیان تبیین کند. هدف این پژوهش روشن کردن این مطلب است که متونی چون قرآن کریم، تورات و انجیل که به عمیق‌ترین لایه‌های فطرت انسانی و تأثیرگذارترین ویژگی‌های زندگی بشر توجه داشته‌اند، با مسئله گفت‌وگوی بین ادیان و تعامل با مخالفان و پیروان دیگر ادیان چگونه برخورد کرده‌اند. این نوشتار در پی پاسخ به این پرسش است که بر مبنای متون مقدّس، هر یک از ادیان ابراهیمی چه موضعی در قبال مسئله گفت‌وگو اتخاذ نموده‌اند و بر اساس رویکرد خاص هر یک از ادیان، تعامل و گفت‌وگوی دینی چگونه امکان خواهد داشت؟

پیش از بررسی و پاسخ به این مسئله، ذکر چند نکته مقدماتی لازم است:

۱. دلیل و هدف انتخاب موضوع

تبیین مواضع و برخوردهای ادیان توحیدی خصوصاً اسلام و مسیحیت به عنوان دو دین مهم و پرتطرف‌دار، و قضاوت در باب موجه بودن این مواضع، زمینه تعامل را برای مسلمانان با دیگر ادیان و شکوفا شدن حقایق دین مبین اسلام در سطح جهان فراهم خواهد کرد. از این‌رو نوشتار حاضر با بهره‌گیری از منابع مورد قبول ادیان ابراهیمی، تلاش کرده تا افزون بر تبیین و بررسی اصول و اسباب تعامل مثبت در متون مقدّس، به تبیین موانع و عوامل ضعف تعامل و همزیستی مسالمت‌آمیز نیز بپردازد و راه‌حلی را

در این باره بررسی کند. به بیان مختصر، بررسی مبانی و رویکردهای ادیان ابراهیمی نسبت به یکدیگر با تمرکز بر متون مقدّس آن‌ها، هدف عمده این کتاب بوده و تلاش شده است تا مبانی گفت‌وگو و نیز رویکردهای ادیان به گفت‌وگو تا حدودی روشن شود.

۲. عدم قضاوت در باب حجّیت و حقانیت متون موجود

تمرکز بر متون مقدّس ادیان در این کتاب، به هیچ وجه به معنای قبول حجّیت ادیان مختلف و متون مقدّس آن‌ها و یا موازی دانستن ادیان به لحاظ حجّیت و حقانیت نیست. این پژوهش با تمرکز بر متون مقدّس، به دور از هر گونه ارزش‌گذاری و صدور حکم، در پی تبیین مبانی، موانع و راهکارهایی برای گفت‌وگوی دینی است تا از این رهگذر پیروان ادیان را به بازبینی و تأمل در فهم خود از متون مقدّس وادار سازد. به دیگر سخن، این نوشتار درصدد آن نیست تا عیبی را به هیچ‌یک از ادیان ابراهیمی نسبت دهد، بلکه بر آن است تا با تفحص در متون مقدّس، پیروان ادیان را به تأمل وادار نموده تا در آرا و اعتقادات خود بازنگری و اندیشه کنند، چرا که گذشت زمان و دوری از رهبری اولیای الهی که واقف بر حقایق هستند، باعث شده است تا پیروان برخی ادیان به تدریج فهم صحیح آموزه‌ها را از دست بدهند و دچار انحراف شوند. به نظر می‌رسد بازخوانی متون مقدّس از طرف پیروان هر یک از ادیان ابراهیمی، زمینه‌ای را برای تعامل مثبت و حرکت به سوی دست یافتن به فهم صحیح فراهم سازد.

۳. ساختار پژوهش

مباحث این کتاب در پنج فصل ارائه شده است: فصل نخست در قالب کلیات، ضمن تبیین مفهوم گفت‌وگو و مقایسه آن با واژه‌های تعامل، مجادله، مذاکره و مناظره، به چیستی گفت‌وگوی بین‌دینی و اهداف گفت‌وگو می‌پردازد و تلاش می‌کند تا با توجه به مسئله تنوع دینی و قرار دادن گفت‌وگوها در سه رویکرد عمده کثرت‌گرایی، شمول‌گرایی و انحصارگرایی،

نقشه راهی برای تنظیم فصول بعدی کتاب فراهم نماید. فصل دوم ضمن تبیین مبانی گفت‌وگوی ادیان در تفکر یهودی، به بررسی سه رویکرد مذکور در یهودیت با تمرکز بر تورات و تلمود پرداخته است. فصل سوم همین مباحث را در مسیحیت و بیشتر با تأکید بر متون مقدس مسیحی بررسی می‌کند و فصل چهارم نیز به همین ترتیب، تلاش کرده است تا موضع اسلام نسبت به مسئله گفت‌وگو را با توجه به این سه رویکرد عمده روشن سازد. فصل پنجم که بیشتر حالت ضمیمه را به خود گرفته است، ضمن تبیین و بررسی موانع گفت‌وگو در بین ادیان ابراهیمی، با تمرکز به مشترکات ادیان، راهکارهایی را برای گذر از این موانع ارائه دهد.

۴. پیشینه بحث

گفت‌وگو سابقه‌ای دیرینه دارد. سال‌های پیش از میلاد مسیح، گفت‌وگو و مناظره در بین اندیشمندان یونان رایج بوده و در سنن انبیای الهی و تاریخ اسلام نیز شواهد بسیاری بر گفت‌وگوی دینی وجود دارد. با این حال، گفت‌وگوی دینی به معنای رایج امروزی، از زمانی طرح شد که شورای واتیکان در اعلامیه دوم خود اظهار کرد که کلیسای کاتولیک هیچ امر مقدس و حقی را که در ادیان دیگر یافت می‌شود، انکار نمی‌کند و برای رفتار و نظریات ادیان دیگر احترام قائل است. در این زمان بود که دیالوگ و گفت‌وگو جایگزین سرکوبی شد.^۱

هم‌زمان در عالم اسلام، کتاب‌هایی در رابطه با گفت‌وگوی بین‌المنهاج نگاشته شد. کتاب *ادب الاختلاف فی الاسلام*، نوشته طه جبر العلوانی در ۱۹۰۰ میلادی از جمله این موارد است. «نصر حامد ابوزید» نیز کتابی تحت عنوان *نقد الخطاب الدینی یا نقد گفتمان دینی* منتشر کرد که بیشتر رویکردی

۱. تونی لین، *تاریخ تفکر مسیحی*، ترجمه روبرت آسریان، ص ۵۰۲-۵۰۷. برای مطالعه مصوبات شورای دوم واتیکان رک: لیلی مصطفوی، *شورای واتیکان دو؛ معادگاه کلیسای کاتولیک با تجدیدگرایی*.

سیاسی داشت و تلاش کرد تا حاکمیت سیاسی را به چالش بکشد. «مصطفی الحلمی» نیز کتابی تحت عنوان *الاسلام و الادیان* را در قاهره منتشر کرد که در آن با نگرشی تاریخی و تحلیلی، سیر تاریخی پیدایش اسلام و ادیان را بررسی کرد. این قبیل آثار باعث شد تا به مرور دغدغه تعامل جدی شود و در مقام عمل، گفت‌وگوهایی انجام شود که کتاب *پیشینه تاریخی گفت‌وگوی اسلام و مسیحیت*^۱ به صورت گزارشی، برخی از گفت‌وگوهای انجام شده را نقل کرده است. کتاب دیگری تحت عنوان *سمپوزیوم گفت‌وگوی ادیان* نیز در دانشگاه ادیان و مذاهب چاپ شد که گزارشی مختصر از همایش دو روزه گفت‌وگوی ادیان به همت رایزنی فرهنگی جمهوری اسلامی ایران با همکاری مرکز گفت‌وگوی ادیان سازمان فرهنگ و ارتباطات اسلامی، سازمان کنفرانس اسقف‌های کاتولیک فیلیپین و دانشگاه سنت توماس در دانشگاه دلاسال مانیل برگزار شده است. کتاب *ارزشمند قرآن و کتاب مقدس؛ درون‌مایه‌های مشترک نیز توسط خانم «دنیز ماسون»* نگاشته شده است که در آن به مقایسه آموزه‌های یهودی، مسیحی و اسلامی در باب توحید، نبوت و معاد پرداخته شده و موارد مشترک و نیز اختلافات آن‌ها مورد بحث قرار گرفته است؛ هرچند از موضع ادیان در قبال گفت‌وگو با یکدیگر بحثی نشده است. همین‌طور بخش پایانی کتاب *تاریخچه دین‌شناسی تطبیقی* نوشته «اریک شارپ»، که به دست «عبدالرحیم گواهی» ترجمه شده است نیز به ارتباط بین دین‌شناسی تطبیقی و گفت‌وگوی بین‌الادیانی اختصاص دارد که می‌تواند قابل استفاده باشد. همین‌طور بخشی از کتاب *مقدمه‌ای بر شناخت مسیحیت*، که با عنوان *گفت‌وگوی مسیحیت و یهودیت* توسط همایون همتی ترجمه شده، به فراز و فرودهای گفت‌وگوی مسیحیت و یهودیت اختصاص داده شده است. آثار دیگری نیز در سراسر جهان نگاشته شده که نیازی به ذکر آن‌ها نیست.

تفاوت عمده اثر حاضر با آثار دیگری که در این زمینه نوشته شده این است

۱. این اثر در مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی علیه السلام انتشار یافته است.

که گفت‌وگوی دینی را با نگاهی دین‌پژوهانه، در قالب سه رویکرد عمده انحصارگرایانه، شمول‌گرایانه و کثرت‌گرایانه و با تمرکز به متون مقدس ادیان ابراهیمی دنبال کرده است. البته کتاب *تعارض دعاوی ادیان* به قلم دکتر عبدالرحیم اردستانی که از آثار متعدد ایشان در این نوشتار بهره برده‌ایم، نیز از جمله آثار ارزشمندی است که برخی از این رویکردهای سه‌گانه مذکور را کانون بحث قرار داده، هرچند با رویکرد گفت‌وگوی دینی و با تمرکز به متون دینی، بحث را دنبال نکرده است.

۵. مخاطبان اثر

مخاطب این نوشتار در درجه اول دانشجویان دوره‌های کارشناسی در رشته‌های دین‌شناسی، کلام تطبیقی و ادیان، و در درجه بعد محققانی است که در جهت دستیابی به حقیقت تلاش می‌کنند و در این زمینه دغدغه دارند.

۶. سپاس‌گزاری

عاجزانه خداوند متان را سپاس می‌گویم و ضمن ابراز ادب و ارادت خالصانه به محضر تمام انبیای الهی و ائمه معصومین علیهم‌السلام به خصوص حضرت ولی عصر علیه‌السلام، از اساتیدی که در طول سالیان تحصیل و تحقیق، به حقیر محبت کرده‌اند و همچنین اساتید بزرگواری که در پدید آمدن این اثر نقش داشته‌اند، نهایت تقدیر و تشکر را دارم. از استاد ارجمند حجت‌الاسلام دکتر سید حسن اسلامی که ایده اصلی و دغدغه لازم برای انجام این پژوهش را اولین بار از مباحث تدریس ایشان دریافتیم و نیز حجت‌الاسلام دکتر عزالدین رضائزاد که راهنمایی‌های عالمانه خود را در انجام مراحل تحقیق و نگارش این نوشتار دریغ نکردند، نهایت سپاس و قدردانی را دارم. همچنین از اساتید ارجمند دکتر فاطمه توفیقی، دکتر محمدباقر قیومی و دکتر مهرباب صادق‌نیا که با نظارت و ارزیابی خود، نکات ارزشمندی را در جهت تقویت این اثر بیان نمودند، و نیز دوست فاضل و ارجمند حجت‌الاسلام محمد جواد نیکدل که پیشنهادهای در جهت بهتر شدن کار بیان نمودند، تشکر و تقدیر می‌کنم. از مسئولین محترم پژوهشگاه

بین‌المللی المصطفیٰ ﷺ و مسئولین محترم مرکز ترجمه و نشر المصطفیٰ ﷺ
به‌ویژه فاضل ارجمند، حجت‌الاسلام و المسلمین آقای بخشاوند نیز، صمیمانه
سپاسگزارم و موفقیت روزافزون تمامی این عزیزان را از خداوند متان خواستارم.

رحیم دهقان

۱۳۹۶ / ۰۲ / ۱۲

فهرست

مقدمه	۱۷
۱. گفت‌وگوی بین‌دینی؛ چیستی و چرایی	۲۱
مقدمه	۲۱
چیستی گفت‌وگو و الفاظ مشابه	۲۲
۱. گفت‌وگو	۲۳
۲. مجادله	۲۶
۳. مناظره	۲۷
۴. مذاکره و دیگر الفاظ مشابه	۲۷
گفت‌وگوی بین‌دینی؛ چیستی، شرایط و سبک‌های گفت‌وگو	۲۹
۱. گفت‌وگوی بین‌دینی	۲۹
۲. سبک‌ها و سطوح متعدد گفت‌وگوی دینی	۳۳
تاریخچه گفت‌وگوی بین‌ادیان	۳۴
اهداف و فوائد گفت‌وگو بین‌دینی	۴۰
گفت‌وگوی میان‌دینی و رویکردهای عمده درباره تنوع ادیان	۴۴
۱. انحصارگرایی و گفت‌وگوی دینی	۴۵
۲. شمول‌گرایی و گفت‌وگوی دینی	۴۷
۳. کثرت‌گرایی و گفت‌وگوی دینی	۴۸
سه بحث مقدماتی و بنیادین	۵۲
۲. گفت‌وگوی دینی؛ تبیین و بررسی مبانی و مواضع یهودیت با تأکید بر متون مقدس (تنخ و تلمود)	۶۷
مقدمه	۶۷

- مباحث بنیادین و مبانی گفت‌وگو از منظر کتاب مقدس عبری (تنخ)..... ۶۹
۱. ایده برگزیدگی و سرشت قومی ۶۹
۲. حفظ شریعت ۷۳
- الف) کرامت انسان و محترم شمردن حقوق آن‌ها ۷۵
- ب) توجه به قانون زرین اخلاق ۷۷
- ج) توصیه به زندگی مسالمت‌آمیز ۷۹
۳. سرزمین موعود ۸۱
۴. انتظار مسیحا ۸۴
۵. نفی بت‌پرستی ۸۶
- موضع یهودیان در قالب سه رهیافت عمده به تنوع ادیان ۸۸
۱. کثرت‌گرایی ۸۸
- الف) یهودیت و سیر تطوّر نگاه توحیدی از کثرت به وحدت ۸۸
- ب) دین و اخلاق طبیعی؛ مبنایی برای کثرت‌گرایی ۹۱
۲. شمول‌گرایی ۹۴
۳. انحصارگرایی ۹۷
- الف) انحصارگرایی بر اساس آموزه برگزیدگی و خدای قومی ۹۷
- ب) برخورد با دیگر ادیان در یهودیت حاخامی ۱۰۰
- ج) انحصارگرایی و امکان گفت‌وگو در سطوحی دیگر ۱۰۱
- نوع مواجهه تلمود با انسان‌های غیریهودی ۱۰۳
۱. انسان‌های صالح در دیگر ملّت‌ها ۱۰۳
۲. مدارا و تساهل با دین یونانی - رومی ۱۰۴
۳. قوانین هفتگانه نوح ۱۰۵
۴. سرود روحانی ۱۰۷
- سخن‌نهایی ۱۰۸
۳. گفت‌وگوی دینی؛ تبیین و بررسی مبانی و مواضع مسیحیت با تأکید بر متون مقدس ۱۱۱
- مقدمه ۱۱۱
- مبانی گفت‌وگو از منظر عهدین ۱۱۱
۱. قاعده زرین اخلاق ۱۱۲
۲. اصل ارزش و کرامت انسان ۱۱۳
۳. شریعت محبت و توصیه به صلح با دیگر ادیان ۱۱۴

۴. باطنی کردن شریعت موسوی یا اخلاقی و ایمانی کردن آن ۱۱۶
- ملاحظاتاتی در رابطه با مبانی مذکور..... ۱۲۰
- تعیین موضع مسیحیت در رابطه با گفت‌وگو در قالب رویکردهای عمده به تنوع ادیان ۱۲۷
۱. انحصارگرایی در رهیافت مسیحی ۱۲۷
- الف) طرف‌داران انحصارگرایی در اندیشه مسیحی ۱۲۸
- ب) انحصارگرایی مسیحی در مجموعه عهدین ۱۳۱
- ج) امکان گفت‌وگو در نگرش انحصارگرایانه ۱۳۳
۲. شمول‌گرایی ۱۳۶
- الف) جریان شمول‌گرایی در تفکر مسیحی ۱۳۸
- ب) شمول‌گرایی در مجموعه عهدین بر مبنای قانون طبیعی ۱۴۲
۳. کثرت‌گرایی در رهیافت مسیحی ۱۴۷
- الف) چند جریان عمده در اندیشه مسیحی کثرت‌گرایانه ۱۴۷
- ب) کثرت‌گرایی در کتاب مقدس ۱۵۳
- یکم: پلورالیسم یا کثرت‌گرایی نجات ۱۵۴
- دوم: کثرت‌گرایی اخلاقی ۱۵۵
- عملکرد مسیحیت در قبال دیگر ادیان برخلاف آموزه‌های کتاب مقدس ۱۶۳
- سخن نهایی ۱۶۵
۴. گفت‌وگوی دینی؛ بررسی و تبیین مبانی و مواضع اسلام با تأکید بر آیات قرآن ۱۶۷
- مقدمه ۱۶۷
- موضع قرآن در قبال گفت‌وگوی دینی با نگاهی به برداشت‌های ناصحیح ۱۶۸
- مبانی گفت‌وگو از منظر قرآن ۱۷۳
۱. ارزش قائل شدن به کتب آسمانی و انبیای پیشین ۱۷۳
۲. ارزش قائل شدن به کرامت انسان ۱۷۴
۳. آزادی تفکر در انتخاب عقیده ۱۷۸
۴. قاعده زرین اخلاق ۱۸۲
۵. مدارا و تساهل ۱۸۴
۶. تمایز قائل شدن بین جاهل قاصر و مقصر ۱۸۵
- رویکردهای عمده به مسئله تنوع ادیان و تعیین موضع اسلام در باب گفت‌وگو ۱۸۷
۱. انحصارگرایی در عین شمول‌گرایی ۱۸۷
۲. کثرت‌گرایی و گفت‌وگوی دینی ۱۹۳

- ۱۹۷..... (الف) کثرت‌گرایی نجات
- ۱۹۷..... یکم: کثرت‌گرایی نجات در قرآن کریم
- ۲۰۰..... دوم: کثرت‌گرایی نجات از منظر برخی اندیشمندان مسلمان
- ۲۰۲..... (ب) کثرت‌گرایی اخلاقی در قرآن کریم و اسلام
- ۲۰۳..... یکم: کثرت‌گرایی اخلاقی بر مبنای قانون طبیعی در قرآن کریم
- ۲۰۶..... دوم: کثرت‌گرایی اخلاقی از نگاه علامه طباطبائی؛ به عنوان مفسر قرآن کریم
- ۲۱۱..... نگرش اسلام به سایر ادیان
- ۲۱۴..... سخن نهایی
- ۲۱۷..... ۵. مقایسه رواداری مذهبی در ادیان ابراهیمی و بررسی موانع و راهکارهای گفت‌وگو
- ۲۱۷..... مقدمه
- ۲۱۸..... گستره تحمل و بردباری اسلام در مقایسه با ادیان ابراهیمی
- ۲۳۱..... موانع گفت‌وگوی بین‌دینی
- ۲۳۱..... ۱. موانع عام و مشترک
- ۲۴۲..... ۲. موانع خاص
- ۲۴۲..... (الف) موانع گفت‌وگوی اسلام و یهودیت
- ۲۴۴..... (ب) موانع گفت‌وگوی اسلام و مسیحیت
- ۲۴۵..... (ج) موانع گفت‌وگوی مسیحیت و یهودیت
- ۲۴۸..... ۳. مسئله ازداد و گفت‌وگوی دینی
- ۲۵۴..... راهکارهایی برای رفع موانع گفت‌وگو
- ۲۵۴..... ۱. تمرکز بر مشترکات
- ۲۵۴..... (الف) ابراهیم عليه السلام؛ منادی صلح و الگوی دین باوران حقیقی
- ۲۶۰..... (ب) مشترکات اعتقادی و آموزه‌های دینی
- ۲۶۷..... ۲. پلورالیسم اخلاقی؛ اصول و مؤلفه‌های مشترک
- ۲۶۷..... (الف) اصول مشترک
- ۲۷۳..... (ب) شبکه‌ای از مؤلفه‌های مشترک
- ۲۷۸..... سخن نهایی
- ۲۸۱..... کتابنامه